

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 808.3 – 02-55

I. I. Ільченко

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО НАДВЕЛИКОЛУЗЬКИЙ РЕГІОН У ЗВ'ЯЗКУ З ФОРМУВАННЯМ МІСЦЕВОГО АНТРОПОНИМІКОНУ

Стаття продовжує цикл публікацій автора з антропонімії надвелоузького регіону. У ній подаються історико-етнографічні відомості про цей регіон.

Ключові слова: антропонімійна система, козацтво, прізвисько, регіон.

Статья продолжает цикл публикаций автора по антропонимии надвелоузского региона. В ней рассматриваются историко-этнографические сведения об этом регионе.

Ключевые слова: антропонимичная система, казачество, прозвище, регион.

The article continues the cycle of publications of author on antroponimii nadvelikoluz'kogo of region. Istoriko-ethnographic information of this region is examined in it.

Keywords: antroponimna system, cossacks, nicknames, region.

Антропонімія надвелоузького регіону, як і всієї України, сформувалася в процесі складного історичного розвитку. Численні племена й народи за довгі століття перебування на території Нижньої Наддніпрянщини залишили свої назви, пов'язані не лише з природно-кліматичними умовами і господарським побутом, й з окремими історичними подіями.

Історія Великого Лугу складна й суперечлива. Мабуть, важко знайти такий регіон, який зазнав би стільки міграцій народів, що спричинили корінні зміни в політичному, соціально-економічному й культурному житті краю. Проте вони, як і історична строкатість етнічних комплексів Нижньої Наддніпрянщини, не пішли в небуття, а знайшли відображення в мовних фактах, що часто накладалися на попередні, поступово пристосовуючи їх до нових мовних стосунків.

© Ільченко I. I., 2013

Степова територія здавна привертала увагу дослідників складними етногенетичними та міграційними процесами, що відбувалися в Північному Надчорномор'ї, адже вона приваблювала численні племена в першу чергу своїми природно-географічними умовами: межуванням лісостепової й степової зон, м'яким кліматом, водою артерією – Дніпром із великою кількістю приток та виходом до Чорного й Азовського морів. Подібні фізико-географічні умови сприяли співіснуванню на цьому місці землеробських поселень і поселень народів-кочовиків. Кіммерійці, скіфи, сармати, готи, різні тюркомовні народи і, нарешті, слов'яни – ось неповний перелік надчорноморських етносів, назви яких дійшли до наших часів із різних історико-географічних джерел. Кожен із цих народів (незалежно від часового відрізка перебування на цій території) мав свою культуру, релігію і, звичайно, мову, за допомогою якої здійснювалася не лише комунікативна, а й номінативна функція.

У IV тис. до н. е. територія теперішньої Запорізької області була заселена племенами азово-дніпровської культури. Вона була лише невеликою частиною того обширу, на якому в III – початок II тис. до н. е. поширювалася ямна культура. У II тис. до н. е. одночасно із племенами ямної культури тут жили напівосілі племена, які залишили після себе пам'ятки катакомбної культури. Усю степову смугу сучасної України, зокрема східну частину Лівобережжя, у добу пізньої бронзи заселяли племена скотарів зрубної культури. Крім їхніх поселень і багатьох курганів-могильників (Златопіль, Благовіщенка), тут були знайдено залишки бронзової доби.

У VII ст. до н. е. на територію Приазов'я та Причорномор'я вторглися з Азії кочові племена скіфів, які підкорили місцеві племена кіммерійців – сіверів, і заснували велику державу – Скіфію. Володіння скіфів охоплювали всю територію теперішньої Запорізької області. Кіммери-сівери були автохтонним, споконвічним населенням на території України. Писемні джерела засвідчують їх на одній і тій самій території упродовж принаймні трьох тисячоліть. У II тис. до н. е. в Україні жили іndoарійські племена, частина яких вирушила до Індії, а частина лишилася, взявши участь в етногенезі українського народу. Величезна подібність між мовою іndoарійської культури, культового діейства й жерців-брахманів – санскритом – та слов'янськими мовами свідчить про найтісніші контакти цих народів у минулому [3, с. 19].

Існує думка, що з кінця V до кінця III ст. до н. е. виробничим, торговельним та адміністративним центром Скіфії були Кам'янське та Знам'янське городища, які знаходилися поблизу сучасного міста Кам'янки-Дніпровської й села Великої Знам'янки над Великим Лугом.

На межі III–II ст. до н. е. сармати, зломивши опір скіфів, посіли панівне становище в степовій частині Придніпров'я. Таким чином, усю територію Запорожжя, починаючи з доби бронзи, заселяли племена скотарів. Після сарматів, витіснених звідси готами й гунами, у придніпровських степах продовжували кочувати різні тюркські племена. У перших століттях нашої ери об'єднання антів залишило після себе пам'ятки черняхівської археологічної культури. Ця ж територія була форпостом слов'ян і в пізніші часи. На землях Запорожжя продовжували кочувати тюрксько-болгарські племена, які осідали поряд із слов'янами. Пам'ятки алано-болгарської доби (VIII ст. н. е.) знайдено в селах Білецькому та Благовіщенці Кам'янсько-Дніпровського району [2, с. 27].

У IX ст. н. е. виникла ранньофеодальна держава Київська Русь, центром якої стало лісостепове Придніпров'я. На території сучасної Запорізької області київські князі утримували під своїм контролем прибережні землі. У першій четверті XIII ст. над Придніпров'ям нависла загроза монголо-татарської навали. Ослаблені монголо-татарською навалою, українські землі піддавалися експансії сусідніх держав. Після загарбання українських земель польськими магнатами й шляхтою у XVI ст. феодально-кріпосницький гніт народних мас посилився, почалася полонізація України. Однією з форм боротьби проти гнобителів була масова втеча селян і міщан на південно-східні околиці. Люди, які тут жили, називали себе козаками (одна з точок зору на походження цієї назви стверджує, що *козак* із тюркських мов – «вільна людина»); вони селилися в степах, засновуючи військові укріплення й хутори.

На початку XVI ст. козаки почали освоювати багаті землі не лише перед порогами, а й за ними. Через деякий час козацькі володіння охоплювали величезний простір степів, прилеглих до обох берегів Дніпра в його нижній течії: від східних кордонів Польського королівства й південної околиці володінь українського й слобідського козацтва до ріки Буг, з одного боку, й уздовж правого берега річки Кінської аж до річки Кальміус, що тече в Азовське море, із іншого.

«Батько історії» Геродот, який жив у V ст. до різдва Христова, описує країну скіфів, частина якої згодом належала запорозьким козакам, так: «Земля у них рівна, багата травою й добре зрошеня; кількість рік, які течуть через Скіфію, хіба що трохи менша кількості каналів у Єгипті» [1, с. 194]. Значно пізніше за Геродота, у XVI ст. після різдва Христова, сучасник запорозьких козаків так описує багатство їх країни: «У цій країні, придніпровських степах, трава росте надзвичайно високою і такою густою, що неможливо їздити на колесах» [2, с. 27].

Запорозькі козаки, живучи на Січі без жінок і без нащадків та водночас щорічно, а часом і щоденно кількісно зменшуючись від воєн, хвороб і старості, всіляко намагалися поповнити свій склад і збільшити військо. Отож зрозуміло, чому козаки приймали до свого товариства кожного, хто приходив до них і брав на себе певні зобов'язання, необхідні для вступу на Січ. На Січі можна було зустріти представників різних народностей, вихідців чи не з цілого світу – українців, поляків, литовців, білорусів, великоросів, донців, болгар, волохів, черногорців, турків, татар, єреїв, калмиків, німців, італійців, іспанців, англійців та ін. [4, с. 115]. Мотиви, що змушували багатьох шукати притулку на Запорожжі, були різними: на Січ ішли люди «і з доброї волі, і з неволі», «з-під пана тікали», хто потерпав від тяглових повинностей, усі ображені й принижені за свою віру й народність.

З історією козацтва й Запорозької Січі пов'язані яскраві сторінки боротьби українського народу проти турецько-татарської агресії. У долинах Дніпра та його протоків запорозькі козаки засновували свої поселення. Багато хуторів-зимівників знаходилося на Великому Лузі – території між Дніпром, верхньою й середньою течією ріки Кінської, у межах сучасного Запорізького, Кам'янсько-Дніпровського та Василівського районів. На цій території сталося чимало історичних подій, пов'язаних із діяльністю запорозьких козаків. Волелюбні запорожці почували себе в хащах Великого Лугу як у рідній домівці. Найбільше козаків оселилося у Великому Лузі 1775-го року, коли царизм зруйнував Запорозьку Січ. Московський уряд постійно утискував великолузьких козаків, побоюючись відродження Січі. Їхні землі роздавали придворним. Поряд із козацькими зимівниками осідали рекрути, селяни-кріпаки.

Це призвело до виникнення в останній чверті XVIII ст. на території сучасної Запорізької області нових міст і містечок. Сюди ж переселяли державних селян та переважну більшість козаків із слобідських полків. Переселенці осідали переважно на Лівобережжі України. Заселення регіону мало великий вплив на його суспільний устрій, на його економіку. Царський уряд роздавав землі Січі головним чином дворянам, офіцерам, козацькій старшині. Дворяни переселяли у свої маєтки кріпаків із старих маєтків – це призводило до утворення поміщицьких сіл (кріпаки з Полтавщини та Чернігівщини). Уряд, заселяючи регіон, створював тут поселення менонітів. Поряд із колоністами-німцями селилися вихідці з Польщі, Сербії, Греції та Албанії. Великою була обшина євреїв. Інтенсивний початок колонізації території припадає на II половину XVIII ст. У зв'язку з притоком переселенців швидко зростала загальна кількість населення краю. Прибували сюди вислані сектанти-духобори, молокани, розкольники.

Першими поселенцями кінця XVIII ст. надвірколузького регіону були колишні запорожці та кріпаки з центральних районів України й Росії. Особливість заселення надвірколузького регіону полягала в тому, що найдавнішим населенням північної частини регіону були запорозькі козаки, чисельність яких значно зменшилася після 1775 року. Більш пізнє олюднення краю пояснюється приєднанням цієї території до Росії після російсько-турецьких війн другої половини XIX ст. Запорожжя не знало кріпацького права, запровадженого тогочасною Російською державою, тому сюди тікали кріпаки. Поряд з українцями жили росіяни, білоруси, поляки, серби, болгари, греки, вірмени, німці, євреї, татари, литовці, волохи. Усі вони були різних релігійних конфесій. На місці козацьких зимівників, хуторів, поселень виникали українські, російські, німецькі та інші поселення. Запорозький край протягом багатьох століть був для втікачів-селян одним із найпривабливіших місць. Сюди переселялися державні селяни з українських губерній – Полтавської, Чернігівської, Харківської, Київської, а також із російських: Смоленської, Орловської, Курської, Воронезької та інших. Крім того, на цій території були іноземні переселенці – меноніти, які дісталися з Пруссії, та євреї. Переселення євреїв було пов'язане з «пригнобленістю» та скученістю населення західних областей як України, так і Росії.

Заселення регіону проходило в декілька етапів. Першим етапом вважається заснування Січі й козацьких зимівників. Другим етапом була офіційна і стихійна колонізація після скасування Січі. Третім – початок ХХ ст., особливо період будівництва Дніпрогесу. У цей час уже до Запоріжжя приїздили тисячі представників різних національностей, що населяли колишній Радянський Союз. Безперечно, це впливало й на зміни в етнічному складі регіону. Четвертим етапом можна вважати період відновлення заводів та фабрик після Великої Вітчизняної війни. У цей час на відбудову підприємств також приїздили представники різних народів. П'ятим етапом можна вважати 90-ті роки ХХ ст., після перебудови. Саме в цей час етнічний склад надвеликолузького регіону поповнюється представниками вірменської, азербайджанської та туркменської народностей. Останні етапи також позначилися на етнічному складі жителів регіону, зумовивши зміни в антропоніміконі місцевого населення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – К.: Наук. думка, 1993. – 321 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Запорізька область. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1981. – 725 с.
3. Наливайко С. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко. – К.: Либідь, 2001. – 274 с.
4. Эварницкий Д. И. Вольности запорожских козаков. Историко-топографический очерк / Д. И. Эварницкий. – СПб., 1890. – 384 с.

Надійшла до редколегії 11.11.2013